

НЕМАЙНОВІ ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ У ВИПАДКУ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ

Становлення України як суверенної і незалежної держави супроводжується створенням нової правової бази сучасного суспільства, що потребує не тільки систематизації існуючого законодавства, але й зумовлює необхідність наукових досліджень у питаннях щодо припинення шлюбу та їх законодавчого врегулювання. Значення належного регулювання припинення шлюбу сьогодні різко підвищується прийняттям нового цивільного і сімейного законодавства України [1; 2].

Відповідно до ст. 104 СК України шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, а також внаслідок його розірвання. Шлюб, проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу породжує безліч наслідків правового та морального характеру, що стосуються не лише колишніх чоловіка та дружини, але і їхніх дітей, інших осіб, а також майна.

На особливу увагу заслуговують правові наслідки припинення шлюбу немайнового характеру, що виникають між подружжям у зв'язку з припиненням шлюбу. Якщо розглядати особисті немайнові права людини як загальну категорію (право на життя, на охорону здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність життя, право на повагу честі та гідності тощо) та особисті немайнові права (обов'язки) подружжя, що виникають у зв'язку з одруженням, а не з народження, то останні, безумовно, виходять із суті природних прав людини. Їхня специфічна особливість — вони діють тільки в межах шлюбних відносин подружжя, вони не абсолютні, а відносні, оскільки можуть бути порушені не ким-небудь, а тільки одним з подружжя [3]. Крім того, реалізація особистих немайнових прав одним з подружжя можлива лише при узгодженні своїх дій з іншим з подружжя і навіть з урахуванням інтересів сім'ї в цілому (дітей, батьків).

Право на вибір прізвища належить до групи особистих немайнових прав подружжя і полягає у можливості вибору подружжям прізвища як при одруженні (ст. 35 СК України), так і в разі розлучення [4]. При розірванні шлюбу кожен з подружжя має право зберегти спільне прізвище або поновити дошлюбне прізвище. Це право може бути реалізоване тільки в момент розірвання шлюбу. В подальшому, якщо у колишнього подружжя виникне бажання змінити прізвище, то їм доведеться це робити у загально визначеному порядку у відповідності з чинним законодавством [5; 6].

Особа, яка змінила прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу в подальшому іменуватися цим прізвищем або поновити своє дошлюбне прізвище (ст. 113 СК України). Право змінити спільне прізвище на дошлюбне належить тільки тому з подружжя, який узяв спільне прізвище при одруженні. При цьому той з подружжя, чиє прізвище він носить, не мо-

же заборонити продовжувати йменуватися цим прізвищем після розірвання шлюбу.

Незважаючи на те, що шлюб, який розривається в суді, припиняється з дня набрання чинності рішення суду, колишнє подружжя не має права брати новий шлюб до одержання в органі РАЦСу за місцем проживання будь-кого з них свідоцтва про розірвання шлюбу. Таке положення передбачене ст. 116 СК України. Таким чином законодавець, очевидно, примушує колишнє подружжя реєструвати розлучення в органі РАЦСу [4].

При реєстрації шлюбу, за бажанням одного із подружжя, йому присвоюється дошлюбне прізвище. Якщо розірвання шлюбу реєструється одним з подружжя, то при складанні актового запису до нього вносяться всі необхідні відомості, які стосуються даного подружжя.

Відносно іншого з подружжя вказується лише прізвище до розірвання шлюбу, ім'я, по батькові, час народження та сума державного мита, яка підлягає оплаті цим із подружжя згідно з рішенням суду [7]. У цьому випадку в свідоцтві про розірвання шлюбу вказується прізвище, яке присвоєне після розлучення лише чоловікові (дружині), який зареєстрував розлучення.

В тому випадку, коли один з подружжя бажає після розірвання шлюбу йменуватися своїм дошлюбним прізвищем, орган РАЦСу робить на першій сторінці його паспорта, в свідоцтві особи або у військовому квитку військовослужбовця запис про те, що документ підлягає обміну у зв'язку із зміною прізвища.

Після розірвання шлюбу та отримання свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб. Але наявність повторного шлюбу, як правило: 1) позбавляє певних пільг, пов'язаних з розлученням в силу тих юридичних фактів, що мають суттєве значення для надання державою соціальної допомоги (наприклад, пенсії у зв'язку з втратою годувальника) або утримання від іншого подружжя; 2) позбавляє права на поновлення шлюбу.

В останньому випадку, якщо не було повторного шлюбу, чоловік і жінка, шлюб між якими був розірваний, можуть подати в суд заяву про поновлення їхнього шлюбу за умови, що жоден з них не перебував після цього у повторному шлюбі (ст. 117 СК України). В даному випадку законодавець передбачає такі ситуації, коли дружина і чоловік погарячкували у момент розірвання шлюбу, а згодом помирилися і вирішили поновити сім'ю. Такий порядок є простішим, ніж повторна реєстрація шлюбу.

Стаття 117 СК України надає можливість поновити шлюб після його розірвання. Але законодавство не передбачає максимального строку на поновлення такого шлюбу подружжям, які розлучилися та не перебували у новому шлюбі. Адже якщо з моменту розірвання шлюбу минуло, наприклад, 10–15 років, навіряд чи є необхідність у його поновленні. У зв'язку з цим пропонується законодавчо визначити максимальний строк для поновлення шлюбу, оскільки це може створити проблеми щодо встановлення правового режиму майна подружжя та їхніх інших прав і обов'язків.

На підставі рішення суду про поновлення шлюбу й анулювання запису акта про його розірвання орган РАЦСу надає нове свідоцтво про шлюб, у якому день

реєстрації шлюбу за вибором подружжя може бути визначеним днем першої його реєстрації або днем набрання чинності рішення про поновлення шлюбу. У зв'язку з цим на практиці можуть виникати певні труднощі. Справа в тому, що якщо дружина і чоловік зазначать у новому свідоцтві про шлюб початкову дату його реєстрації, може виникнути питання про поділ майна, набутого у такому шлюбі.

Оскільки акти цивільного стану (актові записи) є вірогідними юридичними фактами, таке свідоцтво про шлюб буде підставою для поділу майна за нормами сімейного права або породжуватиме необхідність доведення, що певне майно все-таки нажите не у період шлюбу, а тоді, коли сторони проживали окремо.

Сімейне законодавство передбачає також поновлення шлюбу в разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою (ст. 118 СК України) [5]. Оголошення судом одного з подружжя померлим або визнання його безвісно відсутнім ґрунтується відповідно на презумпції (припущенні) смерті цієї особи чи на констатації факту неможливості вирішення питання про її життя або смерть. Тому при цьому не виключена можливість з'явлення зазначеної особи або виявлення місця її перебування. У разі з'явлення або виявлення місця перебування громадянина, визнаного безвісно відсутнім або оголошеним померлим, суд скасовує рішення про визнання його відсутнім (ст. 45 ЦК України) або оголошення померлим (ст. 48 ЦК) [7]. У таких випадках постає питання про юридичну долю припиненого шлюбу. Шлюб поновлюється лише за одночасної наявності двох умов: 1) якщо є взаємна згода подружжя і 2) якщо ніхто з них не перебуває у повторному шлюбі.

При цьому поновлення шлюбу органом РАЦСу має зворотну силу, внаслідок чого подружжя визнається таким, що перебуває у шлюбі, з моменту державної реєстрації останнього, а не з моменту його поновлення. Якщо подружжя не дійшло згоди у питанні про поновлення шлюбу, той з них, хто з'явився, може одержати в органі РАЦСу свідоцтво про припинення (розірвання) шлюбу.

Поновлення шлюбу передбачено розділом IV проекту ЦПК України в межах окремого провадження. Відповідно до ст. 234 ЦПК України у порядку окремого провадження розглядаються справи про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке не має дітей, про поновлення шлюбу після його розірвання, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя та інші справи у випадках, встановлених законом.

Правові наслідки немайнового характеру виникають також між подружжям та дітьми у зв'язку з припиненням шлюбу. Відповідно до ст. 157 СК України той з батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. По суті, без реалізації свого права на особисте спілкування з дитиною важко виконати обов'язки щодо її виховання. Саме для захисту цього права та захисту інтересів дитини законодавець говорить, що той з батьків, хто проживає з дитиною, не має права перешкоджати іншому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не заважає нормальному розвитку дитини.

Природно, що той з батьків, хто проживає окремо від дитини, як правило, не може здійснювати свої правомочності в тому самому обсязі, що й той з батьків, з ким проживає дитина, оскільки проводить з нею значно менше часу. Багато в чому його становище залежить від того, які відносини складаються між ним і тим з батьків, з яким проживає дитина.

Батьки можуть вирішувати питання участі того з них, хто проживає окремо від дитини, у її вихованні за взаємною угодою. Однак ця норма не встановлює форми цієї угоди (договору). Щоб уникнути подальших неясностей і непорозумінь, такий договір доцільно укласти у письмовій формі. У договорі батьки можуть визначити, скільки часу і в які саме дні тижня дитина має проводити з тим із них, хто проживає окремо від неї, з ким вона залишатиметься у святкові дні, хто забиратиме її під час канікул, в якому порядку розглядатимуться питання, що стосуються дитини.

Якщо взаємовідносини між батьками загострені, саме договір допоможе найоптимальніше вирішити проблеми спілкування та виховання дитини батьком, який проживає окремо від неї. При цьому той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі ухилення від виконання умов договору або порушення їх, зобов'язаний відшкодувати іншому з батьків матеріальну і моральну шкоду.

Якщо ж такого договору немає, то інший з батьків має право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди у випадку порушення його правомочностей щодо дитини при наявності таких юридичних фактів: 1) батько, який проживає з дитиною, повинен подати заяву в орган опіки та піклування; 2) на підставі цієї заяви зазначений орган визначає способи участі у вихованні дитини батька, який окремо від неї проживає, про що вноситься відповідне рішення органом опіки та піклування; 3) ухилення того з батьків, хто проживає з дитиною, від виконання цього рішення, яке є обов'язковим для виконання.

Відповідно до ст. 141 СК України мати й батько мають рівні права та обов'язки відносно дитини, незалежно від того, перебували вони у шлюбі між собою чи ні. І сам факт розірвання шлюбу не впливає на обсяг прав та обов'язків щодо дитини. Один з батьків має право перешкоджати зміні прізвища своєї дитини. У випадку виникнення спору він вирішується органом опіки та піклування або в судовому порядку. При вирішенні зазначеного спору береться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей, а також інші обставини, що засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

Згідно з сімейним законодавством, батько дитини має право на захист свого батьківства, якщо вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі (у випадку, коли дитина народилася до закінчення десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншим чоловіком). Для визначення свого батьківства попередній чоловік повинен або узгодити це у вигляді спільної заяви з чоловіком у повторному шлюбі, або за рішенням суду довести походження дитини саме від нього.

Правові наслідки немайнового характеру виникають також між подружжям, дітьми та іншими особами у зв'язку з припиненням шлюбу. Одним з ос-

новних особистих немайнових прав дитини є її право на сім'ю та сімейне виховання. Насамперед воно полягає у наданні дитині можливості жити й виховуватися у сім'ї. Право дитини на сімейне виховання охоплює не лише проживання з батьками, а й спілкування її з дідом, бабою, прадідом, прабабою, братами, сестрами та іншими членами сім'ї. У СК України вперше закріплені права не тільки баби та діда на виховання онуків і правнуків, а й прабаби і прадіда, якщо вони проживають окремо.

Стаття 257 СК України встановлює право баби, діда, прабаби, прадіда на спілкування зі своїм онуком, правнуком і на участь у їх вихованні. Підставою цього права є родинний зв'язок між бабою, дідом і внуком або прабабою, прадідом і правнуком.

СК України встановлює право, а не обов'язок баби, діда, прабаби, прадіда, пов'язаний з вихованням онуків і правнуків. У зв'язку з цим можна вести мову про те, що, виховуючи внуків і правнуків, вони не тільки виконують свої моральні обов'язки, а й реалізують своє право.

На практиці можуть виникати випадки, коли батьки розлучені або коли один з них помер (був оголошений померлим), а той з батьків, з ким залишилися проживати діти, не дає можливості батькам (бабі, дідові) іншого з подружжя спілкуватися з дітьми. У зв'язку з цим батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати здійсненню бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків (ч. 2 ст. 257 СК України).

Дід, баба, прадід, прабаба у разі чинення батьками або іншими особами, з якими проживають діти, перешкод їх спілкуванню з онуками, правнуками мають право на підставі ст. 124 Конституції України звертатися безпосередньо до суду з позовом про усунення цих перешкод. При розгляді спору суд має керуватися інтересами дітей. У своєму рішенні він повинен встановлювати способи участі діда, баби, прадіда, прабаби у вихованні дитини (систематичні зустрічі, відвідування дитиною місця проживання баби, діда, прабаби, прадіда тощо), місце і час їх спілкування, а також враховувати інші обставини, що мають значення для справи.

Якщо ж спілкування діда, баби, прадіда з онуками й правнуками негативно впливає на останніх, орган опіки та піклування може заборонити його, причому як тимчасово, так і назавжди.

Брати й сестри мають право на спілкування (ст. 259 СК України). Особливої актуальності реалізація зазначеного права набуває у тих випадках, коли в силу тих або інших життєвих обставин брати й сестри не проживають разом, внаслідок чого утруднюється їх спілкування між собою [8; 9]. Крім того, можливі випадки, коли через певні обставини батьки перешкоджають такому спілкуванню. Як правильно зазначено в літературі [10], з метою підтримання та зміцнення родинних зв'язків законодавець і закріплює право братів і сестер на спілкування незалежно від їх місцезнаходження і ставлення до цього батьків або інших членів сім'ї.

Література

1. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21–22.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.03.2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11.
3. Цивільне та сімейне право України. — Х.: Одиссей, 2004. — С. 405.
4. Сімейний кодекс України: Наук.-практ. комент. / За ред. Ю. С. Червоного. — К.: Істина, 2003. — С. 385.
5. Про затвердження положення про порядок перегляду клопотань про зміну громадянами України прізвищ, імен та по батькові: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.03.1993 р. // Урядовий кур'єр. — 1993. — 10 черв.
6. Про порядок зміни, доповнення та анулювання актових записів цивільного стану: Положення затверджене наказом Мінюсту від 26.09.2002 р. № 86/5.
7. Сімейне право України / За ред. О. В. Дзери. — К.: Вентурі, 1997. — С. 108.
8. Грачева В. А. Супруги, родители, дети: их права и обязанности. — М.: Сов. Россия, 1998. — С. 76.
9. Кузьмичева Л. А., Жилинкова В. И. Личные права и обязанности родителей и детей. — К., 1991. — С. 132.
10. Рабинович Н. В. Личные и имущественные отношения в советском семейном праве. — Л., 1952. — С. 56; Ромовська З. В. Защита в советском семейном праве. — Л., 1985. — С. 100.

УДК 347.191.4(37)

*Є. С. Сєєрова***ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ**

Представництво має тривалу історію.

Ще у Стародавньому Римі набули поширення випадки вчинення дій одними особами з метою дати можливість брати участь у цивільному обігу іншим особам, які внаслідок неповної правоздатності, віку, стану здоров'я тощо не могли самостійно набувати прав та обов'язків і реалізовувати їх.

Сформувавшись у головних рисах ще у стародавні часи, представництво у свою чергу дало життя різним правовим інститутам. З розвитком суспільства сфера застосування представництва охопила широке коло як майнових, так і немайнових інтересів.

Значення цього інституту в суспільному житті зумовлено тим, що він дає можливість оптимізації та активізації придбання та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, а для недієздатних громадян є основним засобом їх участі у правовідносинах. Цим зумовлюється актуальність звернення до теми представництва, яка в умовах повернення людської спільноти до загальногуманістичних цінностей природного права набуває особливого звучання. Підставами такої діяльності, що тільки з часом набула найменування представництва, могли бути родинні зв'язки, приписи закону, розпорядження відповідних державних органів тощо. В цьому випадку йшлося про представництво не добровільне, а обов'язкове, таке, що виникає незалежно від волі та бажання сторін. Воно відігравало провідну роль та мало місце лише серед осіб, що перебували у відносинах влади, підпорядкування (*potestas, manus, mancipium*) щодо таких